

Witold Górny*

orcid.org/0000-0001-6772-3789

Oznaczenia adresowe – nieoczywiste dziedzictwo ewolucji podziałów terytorialnych Krakowa na przestrzeni dziejów

Address Markings—a Non-obvious Heritage of the Evolution of Territorial Divisions of Cracow throughout History

Słowa kluczowe: oznaczenia adresowe, tabliczki adresowe, podział terytorialny, dzielnica, dziedzictwo

Keywords: address markings, address plaques, territorial division, district, heritage

Wprowadzenie

Spacerując ulicami Krakowa, mijamy setki tabliczek adresowych zdobiących frontowe elewacje położonych we wszystkich częściach miasta domów, kamienic i bloków. Tabliczki te, jako immanentny element miejskiego krajobrazu, opatrzyły się nam już tak bardzo, że najczęściej nie poświęcamy im większej uwagi. Gdyby się im jednak dokładniej przyjrzeć, okazuje się, że mimo iż na pierwszy rzut oka podobne, przy głębszym poznaniu różnią się od siebie zarówno formą, jak i zawartymi na nich treściami. Jakkolwiek bowiem w realizacji głównego celu, czyli oznaczenia adresu budynku (nazwy ulicy i numeru domu), tabliczki te są dość konsekwentne, w pozostałych obszarach wykazują wiele różnic i bardziej lub mniej subtelnych oboczności.

Przyczyną takiego stanu rzeczy, poza oczywistym i niebagatelnym w tym kontekście czynnikiem przypadkowości (np. nieświadomość właściciela budynku co do regulacji standaryzujących wygląd tabliczek bądź ich świadome – przejawiające się kreatywnym podejściem – lekceważenie), są swoiste dla poszczególnych okresów rozwoju miasta determinanty normatywne, w bezpośredni lub pośredni sposób wpływające na formę i treść tabliczek adresowych budynków położonych na terenie Krakowa. Historia rozwoju przestrzennego miasta, ewolucja jego podziałów terytorialnych oraz administracyjne normy techniczne¹

Introduction

Walking along the streets of Cracow, we pass hundreds of address plaques decorating the front elevations of houses, tenement houses and blocks of flats located in all parts of the city. These plaques, as an immanent element of the urban landscape, have so much in common that we usually do not pay much attention to them. However, if you look at them more closely, it turns out that although they are similar at first glance, they differ from each other with a deeper understanding both in form and content. Although in the implementation of the main goal, which is to mark the address of the building (street name and house number), these plaques are quite consistent, in other areas they show many differences and more or less subtle alterations.

The reason for such a state of affairs, apart from the obvious—and significant in this context—factor of randomness (e.g. the building's owner being unaware of the regulations standardizing the appearance of the signs, or their conscious disregard, manifested by a creative approach), are normative determinants specific to particular periods of city development, or indirectly affecting the form and content of address plaques for buildings located in Cracow. The history of the city's spatial development, the evolution of its territorial divisions and administrative and technical standards¹

* mgr, doktorant na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego

* *M.A., doctoral candidate, Faculty of Law and Administration of the Jagiellonian University*

Cytowanie / Citation: Górny W. Address Markings—a Non-obvious Heritage of the Evolution of Territorial Divisions of Cracow throughout History. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 65:78–94

Orzymano / Received: 5.08.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 14.10.2020

doi: 10.48234/WK65CRACOW

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Ulica Poselska 7, portal budynku z sześcioma oznaczeniami adresowymi, rok 2020; fot. W. Górny.

Fig. 1. 7 Poselska Street, the building portal with six address markings, 2020; photo by W. Górny.

odnoszące się wprost do wzoru oznaczeń adresowych znajdują wyraźne odzwierciedlenie w wyglądzie tabliczek zdobiących krakowskie budynki. Nakładanie się na siebie wynikających z tych czynników „serii” oznaczeń adresowych tworzy swoistą mozaikę, stanowiącą świadectwo rozwoju Krakowa oraz kształtowania się jego ustroju administracyjnego.

Ktoś mógłby w tym miejscu zapytać – dlaczego Kraków? Jaki jest powód, dla którego analizując tabliczki adresowe jako swoiste dziedzictwo prawa administracyjnego, wzięto za przykład właśnie to miasto? Za odpowiedź niech posłuży przykład kamienicy położonej przy ulicy Poselskiej 7 (ryc. 1) – dawnego dworu kanoników katedralnych. W obrębie portalu tego budynku zachowało się aż sześć oznaczeń adresowych, reprezentujących pięć różnych okresów w technice indywidualizacji budynków Krakowa od średniowiecza po drugą połowę XX wieku². Budynek ilustruje szczególnie w omawianym kontekście charakter Krakowa jako miasta, które przez doniosłą rolę we wczesnej historii Polski (m.in. średniowieczna lokacja na prawie magdeburskim, długoletni stołeczny charakter) oraz zawile losy w nowożytnej historii naszego kraju (m.in. zmienne losy miasta w czasach zaborów, status stolicy Generalnego Gubernatorstwa, powstanie Nowej Huty) stanowi wyjątkowo interesujący – nie tylko zresztą w skali polskiej – przedmiot analizy ustrojowych i funkcjonalnych aspektów zarządzania³.

relating directly to the pattern of address markings are clearly reflected in the appearance of the plaques adorning Cracow’s buildings. The overlapping of the “series” of address designations resulting from these factors creates a kind of mosaic, which is a testimony to the development of Cracow and the shaping of its administrative system.

Someone might ask at this point—why Cracow? What is the reason why this city was taken as an example when analyzing address plaques as a specific heritage of administrative law? The answer is the example of the tenement house at 7 Poselska Street (Fig. 1)—the former court of cathedral canons. Within the portal of this building, as many as six address markings have been preserved, representing five different periods in the technique of the individualization of Cracow’s buildings, from the Middle Ages to the second half of the twentieth century.² The building illustrates the specific character of Cracow in the discussed context as a city which, due to its significant role in the early history of Poland (e.g. medieval founding based on the Magdeburg rights, its long-term capital character) and the complex fate in the modern history of our country (e.g. the changing fate of the city) during the partitions, the status of the capital of the General Government, the establishment of Nowa Huta) is an exceptionally interesting—not only on the Polish scale—subject of

Prowadzone w artykule rozważania zostały skoncentrowane na zagadnieniu oznaczeń adresowych jako świadectwie rozwoju miasta Krakowa oraz jego podziałów terytorialnych (administracyjnych i pozaadministracyjnych⁴). Hipotezą badawczą poddawaną analizie w toku wywodu jest konstatacja, że stanowią one element dziedzictwa kulturowego Krakowa jako swoisty „utrwalacz” historii tego miasta i dowód jego wyjątkowości. Rozważania rozpocznie krótka refleksja na temat ewolucji podziałów terytorialnych Krakowa, stanowiąca kontekst głównego typu rozbieżności treściowych w tabliczkach adresowych, jakim jest oznaczenie na nich tzw. dzielnicy miasta odpowiadającej danemu adresowi. W dalszej kolejności przeanalizowany będzie wizerunek oznaczeń adresowych z ukazaniem ewolucji ich formy i treści. Na końcu – poprzez zestawienie z nowatorskimi, acz uznanymi w doktrynie prawa koncepcjami teoretycznymi (m.in. teoria nietekstualistów w prawie, koncepcja estetyki prawa) – weryfikacji zostanie poddana hipoteza badawcza pracy, prowadząc do sformułowania postulatów *de lege ferenda* odnoszonych do postępowania wobec przeszłych, teraźniejszych i przyszłych oznaczeń adresowych budynków Krakowa.

Zarys ewolucji podziałów terytorialnych Krakowa

Znaczenie historii podziałów terytorialnych Krakowa jako zagadnienia wstępnego dla analizy technik identyfikacji adresowej leżących na jego terenie budynków ma swoje źródło w obu odnoszących się do tej problematyki wymiarach rozważań. Zarówno forma (np. w pewnych okresach historii Krakowa budynki w poszczególnych jego częściach posiadały odmienną, odpowiadającą im kolorystykę tabliczek adresowych), jak i treść (np. pierwotna historycznie wobec numeracji „ulicowej” numeracja „dzielnicowa”, a także występujące w niektórych okresach wskazanie tzw. dzielnicy) oznaczeń adresowych w istotnym stopniu związane były z przynależnością danej lokalizacji do tej lub innej części miasta. Zarys ewolucji podziałów terytorialnych Krakowa na przestrzeni dziejów wydaje się więc w tym kontekście nieodzowny.

Analizując w opisanym zakresie historię Krakowa, można wyróżnić trzy okresy, w których podział terytorialny miasta był jednolity (jeden podział administracyjny lub administracyjno-katastralny) bądź niejednolity (współwystępowanie osobnych podziałów administracyjnego i katastralnego). Kraków bowiem, podobnie jak wiele innych miast, podlegał w swojej historii nie tylko podziałom administracyjnym, prowadzonym dla potrzeb szeroko rozumianego zarządzania miastem⁵, lecz także podziałom katastralnym – ewidencji nieruchomości gruntowych i budowlanych w celach podatkowych⁶. Czasowe współwystępowanie obu tych podziałów oraz doniosłe konsekwencje terminologiczne i świadomościowe, jakie ów stan wywołał, wymaga wyraźnego wyeksponowania i uporządkowania.

the analysis of the political and functional aspects of city management.³

The paper focuses on the issue of address designations as a testimony to the development of the city of Cracow and its territorial divisions (administrative and non-administrative).⁴ The research hypothesis analyzed in the course of the argument is the conclusion that they constitute an element of Cracow’s cultural heritage as a kind of “fixative” of the history of this city and proof of its uniqueness. The discussion will start with a short reflection on the evolution of the territorial divisions of Cracow, constituting the context of the main type of content discrepancies in address plaques, which is the marking of the so-called city district corresponding to the given address. Next, the image of address markings will be analyzed, showing the evolution of their form and content. Finally, by juxtaposing with innovative—yet recognized in the legal doctrine—theoretical concepts (e.g. the theory of non-textualities in law, the concept of aesthetics of law)—the research hypothesis of the work will be verified, leading to the formulation of *de lege ferenda* postulates relating to dealing with the past, present and future address markings of Cracow buildings.

Outline of the evolution of the territorial divisions of Cracow

The significance of the history of the territorial divisions of Cracow as a preliminary issue for the analysis of address identification techniques for buildings located in its area has its source in both dimensions of the considerations relating to this issue. Both the form (e.g. in certain periods of Cracow’s history, buildings in its individual parts had different, corresponding colors of address plaques) and content (e.g. historically original in relation to the “street” numbering, “district” numbering, as well as the indication of the so-called district) of address markings were significantly related to the affiliation of a given location to a given part of the city. Thus, an outline of the evolution of the territorial divisions of Cracow throughout the history of the city seems indispensable in this context.

When analyzing the history of Cracow in the described scope, we can distinguish three periods in which the territorial division of the city was uniform (one administrative or administrative-cadastral division) or non-uniform (coexistence of separate administrative and cadastral divisions). Cracow, like many other cities, has been subject in its history not only to administrative divisions, conducted for the purposes of broadly understood city management⁵ but also to cadastral divisions—land and construction property records for tax purposes.⁶ The temporal coexistence of both of these divisions and the significant terminological and identity-related consequences that this state caused require that these issues be clearly presented and organized.

Okres przedkatastralny (od średniowiecza do 1838)

Od czasu lokacji Krakowa na prawie magdeburskim, a więc od roku 1257, a prawdopodobnie i przed tym wydarzeniem, był on podzielony – zapewne zwyczajowo (bądź normatywnie, ale nie mamy na ten temat informacji⁷) – na części umożliwiające efektywne codzienne funkcjonowanie miasta oraz zapewniające realizację jego funkcji obronnych⁸. Pierwszą historycznie wiarygodną wzmianką o podziale ówczesnego Krakowa jest informacja z 1396, czyli z okresu przełomu panowania dynastii Andegawenów i Jagiellonów, mówiąca o istnieniu w obrębie miasta czterech kwartałów: Grodzkiego (u podnóża Wawelu w południowo-wschodniej części miasta), Garncarskiego (w południowo-zachodniej części miasta), Sławkowskiego (w północno-zachodniej części miasta) oraz Rzeźniczego (w północno-wschodniej części miasta)⁹. Zarysowany w ten sposób podział terytorialny przez kilkaset lat organizował życie krakowian. Po tym okresie jego kolejne – z uwagi na dynamiczną wówczas sytuację polityczną niezwykle częste – zmiany, rozpoczęte ustawodawstwem Sejmu Czteroletniego (rozszerzenie granic Krakowa i jego podział na cztery cyrkule, 1792), a następnie kontynuowane w dobie konfederacji targowickiej (jeszcze w 1792 powrót do podziału na 4 kwartały), sejmu grodzieńskiego (podział miasta na trzy wydziały, 1794), powstania kościuszkowskiego (jeszcze w 1794 niespełna dwumiesięczny powrót do podziału na 4 cyrkule), okupacji oraz zaborów (powrót do podziału na 3 wydziały w latach 1794–1802; podział na Miasto Kraków oraz 3 wydziały przedmiejskie w latach 1802–1811), Księstwa Warszawskiego (podział na 4 gminy w latach 1811–1815), a także Rzeczypospolitej Krakowskiej (podział na 3 gminy na przełomie lat 1815 i 1816 oraz podział na 11 gmin miejskich w latach 1816–1838), jakkolwiek wpływające zarówno na podmiotowy (zagadnienia ustrojowe), jak i przedmiotowy (kompetencje administracyjne) wymiar administracji miejskiej¹⁰, nie zmieniły jego pierwotnego, uniwersalnego charakteru, mającego swoje korzenie jeszcze w czasach średniowiecznych¹¹. Cecha ta przejawiała się jednolitością i wielofunkcyjnością podziału terytorialnego Krakowa w tamtych czasach. W zależności od okresu oraz odpowiadającego mu podziału, kompetentne do tego organy pełniły rozmaite funkcje administracyjne lub pozaadministracyjne, nie wyodrębniając jednak w tym celu osobnego, alternatywnego podziału terytorialnego.

Okres katastralny (1838–1955)

Taki stan rzeczy diametralnie się zmienił w przełomowym dla tej problematyki roku 1838. Przeprowadzona wówczas reforma podziału administracyjnego miasta doprowadziła do zaistnienia na przeszło sto lat dwóch równoległych podziałów terytorialnych Krakowa, co do dziś stanowi źródło nieporozumień terminologicznych w świadomości mieszkańców miasta, jeśli chodzi

The pre-cadastral period (from the Middle Ages to 1838)

Since the founding of Cracow based on the Magdeburg rights, i.e. from 1257, and probably also before this event, it was divided—probably customarily (or normatively, but we do not have information on this subject)—into parts enabling the effective everyday functioning of the city and ensuring fulfillment of its defensive functions. The first historically credible mention of the division of Cracow at that time is the information from 1396, i.e. from the turn of the Angevin and Jagiellonian dynasties, about the existence of four quarters within the city: Grodzki (at the foot of Wawel in the south-east part of the city), Garncarski (in the south-west part of the city), Sławkowski (in the north-west part of the city) and Rzeźniczy (in the north-east part of the city).⁷ The territorial division outlined in this way organized the life of Cracow's inhabitants for several hundred years. After this period, its subsequent—due to the contemporaneous dynamic political situation, extremely frequent—changes, initiated by the legislation of the Four-Year Sejm (expansion of the borders of Cracow and its division into four circuses, 1792), and then continued during the Targowica Confederation (a return to the four-quarter division), the Grodno Sejm (the city was divided into three districts, 1794), the Kościuszko Uprising (in 1794 for nearly two months it was back to the division into four sections), occupation and partitions (return to the division into three departments in 1794–1802; to the City of Cracow and three suburban departments in the years 1802–1811), the Duchy of Warsaw (division into four municipalities in the years 1811–1815), and the Republic of Cracow (division into three municipalities at the turn of 1815 and 1816 and a division into eleven municipal municipalities in years 1816–1838), although affecting both the subjective (political issues) and the objective (administrative competences) dimension of the city administration,⁸ did not change its original, universal character, which had its roots back in medieval times.⁹ This feature was manifested in the uniformity and multifunctionality of the territorial division of Cracow at that time. Depending on the period and the corresponding division, the authorities competent to do so performed various administrative or non-administrative functions, yet without distinguishing a separate, alternative territorial division for this purpose.

The cadastral period (1838–1955)

This state of affairs radically changed in the crucial year for this issue —1838. The reform of the city's administrative division led to the emergence of two parallel territorial divisions of Cracow for over a hundred years, which to this day is a source of terminological confusion in the minds of city residents as to

o nazewnictwo poszczególnych jego części. Znajduje to odzwierciedlenie w treści tabliczek adresowych, w zakresie odnoszącym się do „dzielnicowej” przynależności danej lokalizacji.

Pierwotnym źródłem opisanego zamieszania było dokonane w pierwszych latach XIX wieku (dokładna data nie jest znana¹²) objęcie Krakowa nowoczesnym jak na owe czasy austriackim systemem katastralnym. Został on oparty na jednostkach podziałów terytorialnych, a więc od roku 1816 na 11 gminach miejskich. Sytuacja była relatywnie prosta dopóty, dopóki podział dla celów katastralnych pokrywał się z podziałem administracyjnym. Jak już bowiem wspomniano, tradycyjną cechą podziałów terytorialnych Krakowa do tego czasu był ich uniwersalny (obejmujący m.in. funkcje podatkowe) charakter. Decydujące okazało się jednak dokonane w 1838 zastąpienie dotychczasowego podziału administracyjnego nowym – na pięć cyrkulów, przy równoczesnym pozostawieniu podziału katastralnego opartego na gminach miejskich. W rezultacie zaistniały obok siebie dwa podziały terytorialne – na cyrkule administracyjne i na miejskie gminy katastralne. Ich dalsza, równoległa ewolucja doprowadziła do skomplikowania podziałów terytorialnych Krakowa, zwłaszcza do oderwania od ich wymiaru administracyjnego swoistego dla określania poszczególnych części miasta pojęcia „dzielnica”. Jednostki administracyjne w poszczególnych etapach tego okresu funkcjonowały jako cyrkule (1838–1855), a następnie obwody w liczbie kolejno: trzech (1855–1910), czterech (1910–1915), pięciu (1915–1928), dziewięciu (1928–1937), sześciu (1938–1941), dziesięciu (1941–1951) oraz dziesięciu z dodatkową dzielnicą Nowa Huta (1951–1954)¹³. Równolegle istniały jednostki podziału katastralnego, początkowo jako 11 gmin miejskich katastralnych (1838–1858), a następnie dzielnic katastralnych w liczbie kolejno: ośmiu (1859–1910), dwudziestu jeden (1910/1912–1915, efekt stopniowej realizacji założeń idei Wielkiego Krakowa)¹⁴, dwudziestu dwóch (1915–1928, efekt przyłączenia Podgórze do Krakowa) oraz pięćdziesięciu dwóch (1941–1951, efekt rozszerzenia granic miasta w dobie okupacji niemieckiej)¹⁵, a w końcowym okresie na powrót gmin katastralnych w liczbie sześćdziesięciu czterech (1951–1955, efekt włączenia Nowej Huty do Krakowa)¹⁶.

Okres pokatastralny (od roku 1955 do dziś)

To właśnie próba uniknięcia semantycznej kolizji z nazwą przyłączonej do Krakowa w roku 1951 dzielnicy Nowa Huta oraz definitywna likwidacja podziału katastralnego dokonana w 1955 (zastąpiono go działającą do dziś geodezyjną ewidencją gruntów i budynków) spowodowały, że określenie „dzielnica” na powrót związane zostało z administracyjnym podziałem terytorialnym miasta. Z perspektywy oznaczeń adresowych ma to o tyle doniosłe znaczenie, że na wielu z nich na terenie całego Krakowa do dziś widnieje – pochodzą-

the names of its parts. This is reflected in the content of address plaques, in the scope related to the “district” affiliation of a given location.

The original source of this confusion was the inclusion of Cracow into the modern Austrian cadastral system in the first years of the nineteenth century (the exact date is unknown).¹⁰ It was based on units of territorial division, i.e. from 1816 on eleven municipal communes. The situation was relatively simple as long as the cadastral division overlapped with the administrative division. As already mentioned, the traditional feature of the territorial divisions of Cracow until then was their universal (including tax functions) character. However, the decisive factor was the replacement of the existing administrative division with a new one in 1838—into five districts, while leaving the cadastral division based on municipal communes. As a result, two territorial divisions appeared side by side—into administrative districts and municipal cadastral communes. Their further, parallel evolution led to the complexity of the territorial divisions of Cracow, especially to the separation of the notion of “district” from their administrative dimension, specific to the definition of individual parts of the city. Administrative units at particular stages of this period functioned as districts (1838–1855), and then districts in the following number: three (1855–1910), four (1910–1915), five (1915–1928), nine (1928–1937), six (1938–1941), ten (1941–1951) and ten with the additional district of Nowa Huta (1951–1954).¹¹ At the same time, there were cadastral division units, initially as eleven municipal cadastral communes (1838–1858), and then cadastral districts in the number of successively: eight (1859–1910), twenty-one (1910/1912–1915, the effect of the gradual implementation of the assumptions of Greater Cracow),¹² twenty-two (1915–1928, the effect of annexing Podgórze by Cracow) and fifty-two (1941–1951, the effect of extending the city’s limits during the German occupation),¹³ and in the final period, a return of cadastral communes in the number of sixty-four (1951–1955, the effect of incorporating Nowa Huta into Cracow).¹⁴

The post-cadastral period (from 1955 to the present day)

It was the attempt to avoid a semantic collision with the name of the Nowa Huta district attached to Cracow in 1951 and the definitive liquidation of the cadastral division made in 1955 (it was replaced by geodetic land and building records, which still operate today), that the term “district” was once again associated with the administrative and territorial division of the city. From the point of view of address markings, it is so important that many of them throughout Cracow still bear—coming from the cadastral period or constituting a duplication of the then nomenclature—an indication of the correct “cadastral district” as a part of the city to which a specific location belongs.

ce z okresu katastralnego lub stanowiące powielenie ówczesnego nazewnictwa – wskazanie właściwej „Dz. kat.” jako części miasta, do której przynależy określona lokalizacja.

Dokonująca się po roku 1955 ewolucja – ponownie jednolitego – podziału terytorialnego Krakowa, mimo znaczących fluktuacji organizacyjno-funkcjonalnych, stanowiących konsekwencję ogólnych założeń ustrojowych państwa, trwale związana była z pojęciem dzielnicy administracyjnej. Jakkolwiek więc liczba, granice i charakter prawny owych dzielnic ulegały w tym czasie zmianom, nazwa kategorii tych jednostek pozostała niezmienna. I tak w latach 1954–1972 Kraków podzielony był na sześć dzielnic: Stare Miasto, Zwierzyniec, Kleparz, Grzegórzki, Podgórze i Nową Hutę, w 1973 ich liczba zmniejszona została do czterech, do dziś funkcjonujących w świadomości znacznej części mieszkańców: Śródmieście, Krowodrza, Nowa Huta i Podgórze, by w roku 1991 ulec podziałowi na mniejsze, stanowiące już nie tylko przejaw dekoncentracji, lecz także decentralizacji (określane nawet czasem pojęciem decentralizacji decentralizacji¹⁷), jednostki pomocnicze gminy w postaci funkcjonujących do dziś 18 dzielnic samorządowych¹⁸ (początkowo określanych jedynie rzymską numeracją I–XVIII, a od roku 2006 następującą po oznaczeniu numerycznym nazwą własną¹⁹).

Ewolucja oznaczeń adresowych krakowskich budynków – między formą a treścią

Zagadnienie oznaczeń adresowych krakowskich budynków można analizować w dwóch odrębnych wymiarach: ich formy i treści. Pierwszy z nich można by scharakteryzować jako zespół cech decydujących o ogólnym obliczu oznaczenia adresowego danego budynku, uwzględniający w szczególności takie zmienne, jak rodzaj nośnika informacji adresowej, jego kształt, kolorystyka oraz materiał, z którego był wykonany. Treścią oznaczenia adresowego jest natomiast – w zależności od analizowanego okresu – oznaczenie cechy charakterystycznej lub numeru budynku, a także ewentualnie ulicy lub części miasta („dzielnic” administracyjnej lub nie-administracyjnej), w której się on znajduje.

Systematyka okresów ewolucji identyfikacji adresowej budynków Krakowa jest różna w zależności od wyboru wymiaru (formy lub treści), pod kątem którego dokonywana jest analiza. Przyjmując za klucz badań odpowiednio formę lub treść, można wyróżnić w tym kontekście odrębne, niepokrywające się z sobą okresy w historii oznaczeń adresowych krakowskich budynków. Dla zwięzłości i czytelności wyводу dalsza analiza zostanie przeprowadzona jednak na płaszczyźnie systematyki okresów historycznych opartych na kryterium formy oznaczenia z dopełnieniem jej niezbędnym komentarzem sygnalizującym istotne oboczności w wymiarze treści oznaczeń występujących w poszczególnych badanych okresach.

The evolution of the—once again uniform—territorial division of Cracow after 1955, despite significant organizational and functional fluctuations resulting from the general assumptions of the state, was permanently connected with the concept of an administrative district. So although the number, boundaries and legal character of these districts changed during this time, the name of the category of these units remained unchanged. And so, in the years 1954–1972, Cracow was divided into six districts: Old Town, Zwierzyniec, Kleparz, Grzegórzki, Podgórze and Nowa Huta, in 1973 their number was reduced to four, still functioning in the minds of a large part of the inhabitants: Śródmieście, Krowodrza, Nowa Huta and Podgórze, to be divided in 1991 into smaller ones, which are not only a manifestation of deconcentration, but also decentralization (sometimes even referred to as a decentralization of decentralization),¹⁵ auxiliary units of the commune in the form of eighteen local government districts that function today¹⁶ (initially referred to only by Roman numeration from I–XVIII, and from 2006, a proper name following the numerical designation).¹⁷

Evolution of address markings of Cracow buildings—between form and content

The issue of address markings of Cracow buildings can be analyzed in two separate dimensions: their form and content. The first of them could be characterized as a set of features determining the general face of a given building’s address, taking into account in particular such variables as the type of address information carrier, its shape, colors and material from which it was made. On the other hand, the content of the address designation is—depending on the analyzed period—the designation of the characteristic feature or number of the building, and possibly also the street or part of the city (administrative or non-administrative “district”) in which it is located.

The systematics of the periods of evolution of the address identification of Cracow’s buildings differs depending on the choice of the dimension (form or content) for which the analysis is made. Taking the form or content as the key of research, it is possible to distinguish in this context separate, non-overlapping periods in the history of address designations of Cracow’s buildings. For the sake of brevity and legibility of the argument, further analysis will be carried out at the level of the systematics of historical periods based on the criterion of the form of the designation, with the necessary commentary complementing it, signaling significant alternations in the dimension of the content of the signs occurring in individual periods of the study.

The period from the Middle Ages to 1792

Medieval Cracow, like other European cities of that time, did not know the building numbering tech-

Ryc. 2. Ulica Świętego Jana 30, kamienica „Pod Pawiem”, godło identyfikujące o funkcji orientacyjno-ozdobnej, rok 2020; fot. W. Górny.
 Fig. 2. 30 Świętego Jana Street, the tenement house „Pod Pawiem,” an identifying emblem with an orientation and decorative function, 2020; photo by W. Górny.

Od średniowiecza do roku 1792

Średniowieczny Kraków, podobnie jak inne ówczesne miasta europejskie, nie znał powszechnej dziś techniki numeracji budynków. Podobnie zresztą rzecz się miała z oznaczeniem nazw ulic²⁰. Mimo że funkcjonowały w świadomości mieszkańców, nie posiadały one wówczas wymiaru formalnego, co pośrednio uniemożliwiało precyzyjną, numeryczną identyfikację poszczególnych budynków przy ich wykorzystaniu. Sposobem praktycznego radzenia sobie z oznaczaniem obiektów położonych w poszczególnych częściach miasta było więc korzystanie z techniki tzw. godła identyfikujących²¹: rzeźb lub płaskorzeźb zdobiących portale kamienic, które poza walorem estetycznym służyły do identyfikowania lokalizacji poprzez kreowanie możliwości opisanie jej jako „Kamienica pod...”. Do dziś znaczną część portali kamienic położonych w najstarszych częściach Krakowa zdobią charakterystyczne, zwłaszcza dla okolic Rynku i ulicy Grodzkiej, motywy zwierzęce, m.in. kamienica „Pod Jaszczurką (Jaszczurami)” w Rynku Głównym 8, kamienica „Pod Elefanty” przy Grodzkiej 38 lub kamienica „Pod Pawiem” przy Świętego Jana 30 (ryc. 2). Oznaczenia adresowe oparte na godłach identyfikujących funkcjonowały w Krakowie aż do późnych lat XVIII wieku. Warto jednak nadmienić, że ozdabianie fasad budynków godłami (mającymi już wymiar wyłącznie estetyczny) zdarzało się (i zdarza do dziś) także w czasach późniejszych. Najdobitniejszym świadectwem tego zja-

nięku that is common today. It was similar to the marking of street names.¹⁸ Although functioning in the minds of the inhabitants, they did not have a formal dimension at that time, which indirectly prevented the precise, numerical identification of individual buildings with their use. The method of dealing with the marking of buildings located in individual parts of the city in practice was to use the so-called identifying emblems:¹⁹ sculptures or reliefs decorating the portals of tenement houses, which apart from their aesthetic value, served to identify the location by creating the possibility of describing it as “Tenement house under ...” To this day, a significant part of the portals of tenement houses located in the oldest parts of Cracow are decorated with characteristic, especially for the vicinity of the Market Square and Grodzka Street, animal motifs, e.g. the tenement house “Pod Jaszczurką (Jaszczurami)” at 8 Main Square, the tenement house “Pod Elefanty” at 38 Grodzka Street or the tenement house “Pod Pawiem” at 30 Świętego Jana Street (Fig. 2). Address markings based on identifying emblems functioned in Cracow until the late eighteenth century. It is worth mentioning, however, that decorating the facades of buildings with emblems (already having a purely aesthetic dimension) happened (and still does) in later times. The most striking evidence of this phenomenon is Retoryka Street, where there are several tenement houses from the end of the nineteenth century with architectural details in the form of sculptures referring to the identifying emblems, for

Ryc. 3. Ulica Retoryka 1, kamienica „Pod Śpiewającą Żabą”, godło identyfikujące o wyłączonej funkcji ozdobnej, rok 2020; fot. W. Górny.
 Fig. 3. 1 Retoryka Street, the “Pod Śpiewająca Żabą” tenement house, an identifying emblem with an exclusive decorative function, 2020; photo by W. Górny.

wiska jest ulica Retoryka, przy której położonych jest kilka kamienic z końca XIX wieku zawierających detale architektoniczne w postaci rzeźb nawiązujących do godła identyfikujących, np. kamienica „Pod Śpiewającą Żabą” przy Retoryka 1 (ryc. 3).

Lata 1792–1816

Rok 1792 przyniósł doniosłą zmianę w systemie identyfikacji adresowej krakowskich budynków. Istniejący dotąd całkowicie odformalizowany system godła identyfikacyjnych został zastąpiony jeszcze nie jednolitym, lecz coraz powszechniej stosowanym mechanizmem numeracji domów²². Warte podkreślenia jest fakt, że początkowy system numeracji budynków nie odwoływał się do ich położenia przy określonych ulicach miasta, lecz do ich przynależności do jego poszczególnych części. Funkcjonujące wtedy jednolite podziały terytorialne Krakowa – na kolejno: cyrkuły, kwartały, wydziały, ponownie cyrkuły, ponownie wydziały, Miasto Kraków i wydziały przedmiejskie, gminy – nie sprzyjały ujednoczeniu odwołujących się do nich oznaczeń adresowych. Dokonano tego dopiero w roku 1816 na podstawie podziału Wolnego Miasta Krakowa (Rzeczypospolitej Krakowskiej) na 11 gmin miejskich²³.

example, the tenement house “Pod Śpiewająca Żabą” at 1 Retoryka Street (Fig. 3).

The years 1792–1816

The year 1792 brought a significant change in the system of address identification of Cracow’s buildings. The hitherto completely deformed system of identification emblems was replaced by a non-uniform, but more and more commonly used house numbering mechanism.²⁰ It is worth emphasizing that the initial building numbering system did not refer to their location on specific streets of the city, but to their belonging to its individual parts. The then-uniform territorial divisions of Cracow into successively: circuits, quarters, departments, again circuses, again departments, the City of Cracow and suburban departments, municipalities were not conducive to standardizing the address designations referring to them. This was done only in 1816 on the basis of the division of the Free City of Cracow (the Republic of Cracow) into eleven municipalities.²¹

The years 1816–1858

The year 1816 is crucial for the issue of address markings of Cracow’s buildings—for the first time in the

Ryc. 4. Ulica Świętego Jana 12, oznaczenie adresowe (dwie tabliczki) z lat 1816–1858, rok 2020; fot. W. Górny.

Fig. 4. 12 Święty Jan Street, address marking (two plaques) from 1816–1858, 2020; photo by W. Górny.

Lata 1816–1858

Rok 1816 jest kluczowy dla problematyki oznaczeń adresowych krakowskich budynków – po raz pierwszy w prawodawstwie miejskim (wówczas w ramach Wolnego Miasta Krakowa) pojawił się ujednolicony wzór „tabliczki” adresowej (pisanej w cudzysłowie, bo stanowiącej jeszcze *de facto* element elewacji) krakowskich budynków. Występujące w parach (jedna oznaczała gminę, druga numer domu) okrągłe oznaczenia tłoczone na elewacjach frontowych kamienic pozwalały na numerowanie budynków w ramach poszczególnych części miasta bez odwoływania się do położenia domu przy danej ulicy. Przykładem oznaczeń adresowych z tamtego okresu są „tabliczki” widniejące na fasadzie kamienicy przy ulicy Świętego Jana 12 (ryc. 4).

System oznaczeń adresowych, przypadający na czas przełomu jednolitego (przed 1838) i niejednolitego podziału terytorialnego miasta, początkowo w treści „tabliczki” oznaczającej gminę odwoływał się do podziału administracyjnego na 11 gmin miejskich. Po nowym podziale administracyjnym na pięć cyrkulów, dokonanym w roku 1838, oznaczenie na „tabliczce” odnosiło się już jednak do jednostki podziału katastralnego (11 gmin miejskich kata-

municipal legislation (then under the Free City of Cracow) a unified pattern of address “plaques” (written in quotation marks, because it is still a *de facto* element of the facade) appeared for Cracow’s buildings. Appearing in pairs (one denoted the commune, the second the house number), round markings embossed on the front facades of tenement houses allowed for the numbering of buildings within individual parts of the city without referring to the location of the house on a given street. One example of address markings from that period are the “plaques” on the facade of the tenement house at 12 Świętego Jana Street (Fig. 4).

The system of address designations, falling at the time of the breakthrough of the uniform (before 1838) and non-uniform territorial division of the city, initially referred to the administrative division into eleven municipalities in the text of the “plaque” denoting the commune. After the new administrative division into five districts, made in 1838, the designation on the “plaque” referred to the cadastral division unit (eleven cadastral municipalities). This relationship of the content dimension of address designations with the division of the city into

stralnych). Ów związek treściowego wymiaru oznaczeń adresowych z podziałem miasta na jednostki katastralne oraz równoczesne odejście od sygnalizowania w tej formie przynależności danej lokalizacji do jednostki administracyjnej (cyrkulów, a następnie ewoluujących obwodów) stał się charakterystyczny dla kolejnych przeszłości lat tzw. okresu katastralnego (1838–1955), czyli czasu współwystępowania osobnych podziałów terytorialnych: administracyjnego i katastralnego.

Lata 1858–1881

Powiązanie oznaczeń adresowych krakowskich budynków z podziałem miasta na jednostki katastralne spowodowało, że kolejna zmiana uwarunkowań prawnych odnoszących się do formy i treści „tabliczek” adresowych podyktowana została reformą podziału katastralnego Krakowa. W roku 1858 jedenaście istniejących dotychczas miejskich gmin katastralnych zastąpiono ośmioma dzielnicami katastralnymi. Charakterystyczne są uwzględniające tę zmianę oznaczenia adresowe. Ich wyjątkowość polega na wysokim stopniu nieczytelności, wywołanym równoczesnym umieszczeniem na pojedynczych już tabliczkach adresowych (wykonywanych głównie z cyny, ale często występujących jeszcze w wersji kamiennej) oznaczenia numerycznego odnoszącego się do podziału katastralnego miasta zarówno przed rokiem 1858, jak i po nim (ryc. 5). Poza zbyt dużą ilością informacji zawartych w treści tabliczek z tego okresu, inną wyróżniającą je cechą jest wprowadzenie pojęcia „dzielnica”, nieodnoszącego się do administracyjnego podziału terytorialnego miasta. Ten odpowiadający ówczesnym rozwiązaniom ustrojowym fakt pogłębił – jak wspomniano – chaos terminologiczny do dziś cechujący świadomość mieszkańców Krakowa co do podziału miasta na jego poszczególne części²⁴.

W kwestii formy oznaczeń adresowych, poza nowatorstwem nośnika informacji (tabliczki) oraz materiału (na ogół metal), rok 1858 przyniósł istotną zmianę w sferze estetycznej, nawiązującą do podziału katastralnego miasta. Otóż tabliczkom adresowym w poszczególnych dzielnicach katastralnych przyporządkowano odmienne, odpowiadające im kolory. I tak: Dzielnica I Miasto Właściwe (Kraków) otrzymała kolor biały, Dzielnica II Zamek – różowy, Dzielnica III Nowy Świat – niebieski, Dzielnica IV Piasek – żółty, Dzielnica V Kleparz – czerwony, Dzielnica VI Wesoła – zielony, Dzielnica VII Stradom – fioletowy, a Dzielnica VIII Kazimierz – pomarańczowy²⁵.

Od roku 1881 do dwudziestolecia międzywojennego

To nietuzinkowe, zróżnicowane kolorystycznie rozwiązanie utrzymało się do roku 1881. Przeprowadzona wówczas gruntowna reforma oznaczeń adresowych wprowadziła zupełnie nowe zasady numerowania krakowskich budynków. Dotychczasowa numeracja domów w obrębie poszczególnych części miasta – dzielnic katastralnych (ich liczba się nie zmieniła, ale Dzielni-

castral units and the simultaneous departure from signaling in this form that a given location belongs to an administrative unit (circuits, and then evolving districts) has become characteristic of the next over one hundred years, the so-called the cadastral period (1838–1955), i.e. the time of the coexistence of separate territorial divisions: administrative and cadastral.

The years 1858–1881

The link between the address designations of Cracow buildings and the division of the city into cadastral units resulted in the fact that another change in legal conditions relating to the form and content of address “plaques” was dictated by the reform of the cadastral division of Cracow. In 1858, the eleven existing municipal cadastral communes were replaced with eight cadastral districts. Characteristic is the address markings which take account of this change. Their uniqueness lies in the high degree of illegibility, caused by the simultaneous placing on individual address plaques (mainly made of tin, but often still in the stone version) of a numerical marking referring to the cadastral division of the city both after and before 1858 (Fig. 5). Apart from too much information contained on the plaques from that period, another distinguishing feature is the introduction of the concept of “district,” which does not refer to the administrative and territorial division of the city. This fact, which corresponded to the political solutions of the time, deepened—as mentioned—the terminological chaos that still characterizes the awareness of the inhabitants of Cracow as to the division of the city into its individual parts.²²

In terms of the form of address markings, apart from the novelty of the information carrier (plaques) and the material (usually metal), the year 1858 brought a significant change in the aesthetic sphere, referring to the cadastral division of the city. The address plaques in the individual cadastral districts were given different, corresponding colors. And so: District I City Proper (Cracow) received the color white, District II Castle—pink, District III Nowy Świat—blue, District IV Piasek—yellow, District V Kleparz—red, District VI Wesoła—green, District VII Stradom—purple, and District VIII Kazimierz—orange.²³

From 1881 to the interwar period

This unusual, colorful solution was maintained until 1881. The thorough reform of address markings carried out at that time introduced completely new rules for numbering Cracow’s buildings. The previous numbering of houses within individual parts of the city—cadastral districts (their number did not change, but District I changed its name from “Cracow” to “Śródmieście”)—was replaced with numbering referring to the location of the building

Ryc. 5. Rynek Główny 25, biała tabliczka: Dzielnica I Miasto Właściwe (Kraków) o podwójnej treści z lat 1858–1881, rok 2020; fot. W. Górny.

Fig. 5. 25 Rynek Główny, a white address plaque: District I, City Proper (Cracow) with double content from 1858–1881, 2020; photo by W. Górny.

ca I zmieniła nazwę z „Kraków” na „Śródmieście”) – została zastąpiona numeracją odwołującą się do położenia budynku przy określonej ulicy. Przyjęto założenie, że numerowanie rozpoczyna się od lokalizacji bliższej Rynkowi, a w mniej centralnych częściach (m.in. Kazimierz) od lokalizacji bliższej ich centralnej ulicy (na Kazimierzu – ul. Krakowska). Numeracja prowadzona była naprzemiennie po obu stronach ulicy, przy czym numery nieparzyste wyznaczane były po jej prawej stronie²⁶. Przyjęta w roku 1881 technika numerowania budynków utrzymuje się do dziś. Podobnie wiele numerów nadanych konkretnym budynkom na terenie Krakowa odpowiada ich statusowi prawnemu. Jaskrawym tego przykładem jest tabliczka adresowa kamienicy położonej przy placu Matejki 9 (ryc. 6) – jej specyfika polega na adresie plac Główny 9, odwołującym się do poprzedniej (przed 1882) nazwy tego placu. Aktualność numerycznego przekazu tabliczki oraz nazwa placu pozwalają stwierdzić, że oznaczenie zostało wykonane w krótkim czasie: pomiędzy wprowadzeniem numeracji odwołującej się do nazw ulic (3 II 1881) a zmianą nazwy placu z placu Głównego na plac Matejki (6 XI 1882).

Poza reformą systemu numeracji rok 1881 przyniósł istotną zmianę formy tabliczek adresowych. Jednoznacznie przesądzono wówczas o nośniku i materiale oznaczenia adresowego, wprowadzając jednolity dla całego miasta wzór metalowych tabliczek. Ujednoliconą została również ich kolorystyka (czarne litery i cyfry na białym tle z niebieską obwódką). Poza numerem budynku oraz oznaczeniem nazwy ulicy na tabliczkach adresowych widniała część miasta – jedna z ośmiu dzielnic katastralnych (w latach 1910/1912–1915 – 21, w latach 1915–1928 – 22)²⁷.

Ryc. 6. Plac Matejki 9 (dawny pl. Główny 9), oznaczenie adresowe z lat 1881–1882, rok 2020; fot. W. Górny.

Fig. 6. 9 Matejki Square (formerly 9 Rynek Główny), address designation from 1881–1882, 2020; photo by W. Górny.

on a specific street. It was assumed that the numbering starts from a location closer to the Main Market Square, and in less central parts (including Kazimierz) from a location closer to their central street (in Kazimierz—Krakowska Street). Numbering was carried out alternately on both sides of the street, with odd numbers on the right side.²⁴ The building numbering technique adopted in 1881 is still used today. Similarly, many numbers assigned to specific buildings in Cracow correspond to their legal status. One vivid example of this is the address plaque of the tenement house located at 9 Matejki Square (Fig. 6)—its specificity lies in the address of 9 Rynek Główny, which refers to the previous (pre-1882) name of this square. The validity of the numerical message of the plaque and the name of the square allows us to state that the marking was made in a short time: between the introduction of the numbering referring to street names (February 3, 1881) and the change of the square's name from the Rynek Główny to Matejki Square (November 6, 1882).

In addition to the reform of the numbering system, 1881 brought a significant change in the form of address plaques. At that time, the carrier and material of the address marking were decided unequivocally, introducing a uniform pattern of metal plaques for the entire city. Their colors were also unified (black letters and numbers on a white background with a blue border). Apart from the building number and the street name, the address plaques showed a part of the city—one of the eight cadastral districts (in the years 1910/1912–1915—twenty-one, in the years 1915–1928—twenty-two).²⁵

Ryc. 7. Ulica Straszewskiego 25, wciąż w pełni aktywna (podświetlana) „latarenka adresowa”, rok 2020; fot. W. Górny.
 Fig. 7. 25 Straszewskiego Street, still fully active (illuminated) “address lantern,” 2020; photo by W. Górny.

Od dwudziestolecia międzywojennego do dziś

Niewielka – zwłaszcza w odniesieniu do zachowywania oryginalnej kolorystyki – trwałość tabliczek adresowych wykonanych według wzoru wprowadzonego w roku 1881²⁸ spowodowała, że mimo jego formalnego obowiązywania do drugiej połowy lat czterdziestych XX wieku²⁹, od lat dwudziestych tego wieku dokonywano stopniowej wymiany tabliczek adresowych na obowiązującą dziś ich formę: niebieskie tabliczki emaliowane z białą obwódką (nawiązujące do oficjalnej kolorystyki Krakowa) oraz z białymi literami i cyframi. Od okresu międzywojennego przez kilkadziesiąt lat tabliczkom, głównie w centralnych częściach miasta, zwyczajowo towarzyszyły tzw. latarenki adresowe (ryc. 7). Te wystające z elewacji elementy konstrukcji żeliwno-szklanej lub stalowo-szklanej poprzez podświetlenie za pomocą zamocowanej w ich wnętrzu żarówki miały zapewniać lepszą widoczność oznaczenia nazwy ulicy i numeru budynku³⁰.

Na rozprzestrzeniających się stopniowo od lat dwudziestych XX wieku po całym obszarze miasta metalowych niebiesko-białych tabliczkach widniał numer domu, nazwa ulicy lub placu, a także oznaczenie dzielnicy, w której położony był budynek. Do roku 1954, czyli do końca tzw. okresu katastralnego, oznaczenie to

From the interwar period until today

The small—especially in terms of maintaining original colors—durability of address plaques made according to the pattern introduced in 1881²⁶ meant that despite its formal validity until the second half of the 1940s,²⁷ from the 1920s onwards, the address plaques were gradually replaced with the ones applicable today. Form: blue enamel plaques with a white border (referring to the official colors of Cracow) and with white letters and numbers. For several dozen years since the interwar period and mainly in the central parts of the city, the plaques were usually accompanied by so-called address lanterns (Fig. 7). The cast-iron-and-glass or steel-and-glass elements protruding from the facade were illuminated by a light bulb mounted inside them, to provide better visibility of the street name and building number.²⁸

The blue and white metal plaques, which had been spreading gradually throughout the city since the 1920s, displayed the number of the house, the name of the street or square, as well as the designation of the district in which the building was located. Until 1954, i.e. until the end of the so-called cadastral period, this designation referred to the locally appropriate cadas-

Ryc. 8, 9. Ulica Krakowska 20, dwie odmienne treściowo tabliczki adresowe z XX wieku, rok 2020; fot. W. Górny.

Fig. 8, 9. 20 Krakowska Street, two address plaques with different content from the twentieth century, 2020; photo by W. Górny.

odwoływało się do właściwej miejscowo dzielnicy katastralnej (ich liczba w wyniku rozszerzenia granic miasta w latach 1941–1951 wzrosła do 52), a następnie gminy katastralnej (64 jednostki w latach 1951–1955). W związku z wprowadzonym w roku 1954 podziałem administracyjnym Krakowa na 6 dzielnic oraz likwidacją podziału katastralnego w 1955, wzór tabliczek adresowych w latach 1954–1972 zawierał nazwę jednej z nienumerowanych wówczas dzielnic administracyjnych: Starego Miasta, Zwierzyńca, Kleparza, Grzegórzek, Podgórze lub Nowej Huty. Istotną zmianę wywołało dokonane w 1973 zmniejszenie liczby dzielnic Krakowa z sześciu do czterech³¹. I tak w latach 1973–1991 w dolnej części tabliczki adresowej znajdowały się odpowiednio: Śródmieście, Krowodrza, Podgórze lub Nowa Huta. Liczne tabliczki adresowe zdobiące dziś elewacje krakowskich budynków pochodzą z lat 1954–1991³² (ryc. 8, 9 przedstawiające tabliczki adresowe na budynku przy ul. Krakowskiej 20, obrazujące ewolucję podziału administracyjnego miasta w latach 1954–1991 – tabliczka z nazwą Stare Miasto pochodzi zapewne z okresu 1954–1973, a tabliczka z nazwą Śródmieście z lat 1973–1991). Powoduje to, że zwłaszcza drugi z obowiązujących w tym czasie podziałów administracyjnych trwale wrył się w świadomość krakowian, z których wielu nie odnotowało jeszcze wprowadzonego przed niemal 30 laty podziału miasta na 18 dzielnic samorządowych. Stało się to pomimo faktu, że od roku 1991 pisany cyframi rzymskimi numer właściwej dzielnicy (w latach 1991–2006 bez nazwy własnej, a od 2006 wraz z nią) zwyczajowo widnieje na właściwie wykonywanych tabliczkach adresowych.

Tabliczki adresowe – dziedzictwo prawa administracyjnego

Mimo niepozorności wynikającej z powszechności występowania oraz w przeważającej mierze praktycznego charakteru, oznaczenia adresowe budynków mają szczególne, nieoczywiste znaczenie dla współczesnych miast. Poza walorem *stricte* orientacyjnym mogą odgrywać rolę estetyczną i społeczno-polityczną. Przed od-

tral district (their number increased to 52 as a result of the extension of the city borders in 1941–1951), and then the cadastral commune (64 units in 1951–1955). In connection with the administrative division of Cracow into 6 districts introduced in 1954 and the liquidation of the cadastral division in 1955, the pattern of address plaques in the years 1954–1972 contained the name of one of the then-unnumbered administrative districts: Old Town, Zwierzyniec, Kleparz, Grzegórzki, Podgórze or Nowa Huta. A significant change was caused by the reduction of the number of Cracow's districts from six to four in 1973.²⁹ And so, in the years 1973–1991, in the lower part of the address plaque there were, respectively: Śródmieście, Krowodrza, Podgórze or Nowa Huta. Numerous address plaques that currently decorate the facades of Cracow buildings come from 1954–1991³⁰ (Figs. 8, 9 showing the address plaques on the building at 20 Krakowska Street, showing the evolution of the city's administrative division in 1954–1991—the plaque with the name of the Old Town probably comes from 1954–1973, and a plaque with the name Śródmieście from 1973–1991). As a result, especially the second of the administrative divisions in force at that time permanently engraved in the consciousness of the inhabitants of Cracow, many of whom had not yet noted the division of the city into eighteen local government districts, introduced almost 30 years ago. It happened despite the fact that since 1991 the number of the proper district written in Roman numerals (in 1991–2006 without a proper name, and with one since 2006) is usually shown on properly made address plaques.

Address plaques—the heritage of administrative law

Despite the inconspicuousness resulting from their prevalence and the predominantly practical character, the address markings of buildings have a special, non-obvious meaning for contemporary cities. Apart

niesieniem się do drugiej z nich warto poświęcić krótką refleksję znaczeniu krakowskich oznaczeń adresowych jako elementu dziedzictwa Krakowa oraz szerzej – elementu dziedzictwa prawa administracyjnego.

Od kilku lat w polskim prawoznawstwie rozwijany jest – mający szczególne znaczenie w odniesieniu do prawa ochrony dziedzictwa kulturowego – nurt rozważań teoretycznoprawnych zwany estetyką prawa³³. Jego zwolennicy dowodzą, że prawo – jako specyficzny system normatywny, najpełniej oddziałujący na kształt stosunków społecznych we współczesnym świecie – ma wiele wspólnego z „pięknem”. Ten na pozór zaskakujący związek przejawia się na trzech płaszczyznach. Pierwszą z nich jest tzw. zewnętrzna estetyka prawa, czyli sytuacje, kiedy staje się ono inspiracją dla artystów i stanowi motyw przewodni dzieł artystycznych (literackich, malarskich, filmowych). Drugą jest estetyka prawa w ujęciu wewnętrznym. Wyodrębnienie tej kategorii stanowi efekt konstatacji, że niektóre akty prawne ze względu na systematykę, język i znaczenie historyczne same w sobie zasługują na uznanie za dobro kultury – element dziedzictwa prawnego. Trzecim przejawem związku prawa i estetyki jest wykorzystywanie prawa jako narzędzia estetyzacji (lub deestetyzacji³⁴) przestrzeni publicznej. Prawodawca w wymierny sposób wpływa na oblicze otaczającej nas rzeczywistości, intencjonalnie lub nieintencjonalnie oddziałując na jej walory estetyczne³⁵.

Będąc przedmiotem niniejszego opracowania oznaczenia adresowe niewątpliwie stanowią element prawa. Forma ich ustanawiania (przymus administracyjny) oraz podstawowa funkcja informacyjna, jaką pełnią, przesądzają o ich przynależności do prawa administracyjnego, a w obrębie jego form do tzw. materialno-technicznych działań administracji³⁶. Jako takie stanowią one również desygnat tzw. nietekstualiołów w prawie³⁷, odwołując się – co wyjątkowe w obrębie tego systemu normatywnego – do formy (komunikatu obrazkowego obejmującego kształty, układ graficzny i kolorystykę) w stopniu nie mniejszym niż do treści. Postrzegając w ten sposób oznaczenia adresowe oraz odnosząc je do zasygnalizowanej wyżej koncepcji estetyki prawa, można przyjąć, że stanowią one przejaw tego zjawiska co najmniej na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, stanowią narzędzie estetyzacji przestrzeni publicznej, przyczyniając się do jej uporządkowania oraz oznaczenia w sposób powtarzalny, często – jak w przypadku Krakowa – nawiązujący stylistyką do symboliki miasta. Po drugie, trwałość oznaczeń adresowych oraz ich często dosłowne wrośnięcie w tkankę obiektów zabytkowych pozwala zakwalifikować je jako elementy dziedzictwa kulturowego danego miasta wpisujące się w model estetyki prawa w ujęciu wewnętrznym. Przykłady krakowskie, zwłaszcza ulicy Poselskiej 7 oraz placu Matejki 9, dobitnie dowodzą, że oznaczenia adresowe są swoistymi „strażnikami historii” Krakowa (także tej związanej z podziałami administracyjnymi) i jako takie zasługują na miano elementu dziedzictwa zarówno miasta, jak i prawa administracyjnego *in genere*.

from a strictly indicative value, they can play an aesthetic and socio-political role. Before referring to the latter, it is worthwhile to reflect briefly on the meaning of Cracow’s address markings as an element of the city’s heritage and, more broadly, as an element of the heritage of administrative law.

For several years, Polish jurisprudence has been developing a trend of theoretical and legal discussion known as the aesthetics of law,³¹ which is of particular importance in relation to the protection of cultural heritage. Its supporters argue that law—as a specific normative system that most fully influences the shape of social relations in the modern world—has much in common with “beauty.” This seemingly surprising relationship manifests itself on three levels. The first is the so-called external aesthetics of law, i.e. situations when it becomes an inspiration for artists and constitutes the leitmotif of artistic works (literary, painting, film). The second is the aesthetics of law in internal terms. The separation of this category results from the conclusion that some legal acts, due to their systematics, language and historical significance, deserve recognition as a cultural asset—an element of legal heritage. The third manifestation of the relationship between law and aesthetics is the use of law as a tool to aesthetize (or de-aesthetize³²) public space. Legislators measurably influence the face of the reality that surrounds us, intentionally or unintentionally influencing its aesthetic values.³³

Undoubtedly, the address markings under study are a part of the law. The form of their establishment (administrative coercion) and the basic information role they play determine their affiliation to administrative law, and within its forms to the so-called material and technical activities of the administration.³⁴ As such, they are also a designate of the so-called of non-textual in law,³⁵ referring—what is unique within this normative system—to the form (a pictorial message including shapes, graphic layout and colors) to a degree no smaller than the content. By perceiving address markings in this way and referring them to the concept of the aesthetics of law signaled above, it can be assumed that they are a manifestation of this phenomenon at least on two levels. First of all, they constitute a tool for aestheticizing public space, contributing to its organization and repeated marking, often—as in the case of Cracow—referring to the city’s symbolism in its style. Secondly, the durability of the address markings and their often literal incorporation into the tissue of historic buildings allows them to be classified as elements of the cultural heritage of a given city, fitting into the model of legal aesthetics in internal terms. The examples of Cracow, especially 7 Poselska Street and 9 Matejki Square, clearly prove that address markings are, after a fashion, “keepers of history” of Cracow (also related to administrative divisions) and as such deserve to be called an element of both the city’s heritage and administrative law *in genere*.

Co wynika z tak poczynionego spostrzeżenia? Czy należy wobec niego wykazywać się „fetyszizmem oznaczeń adresowych” i eliminować z obrotu w przestrzeni publicznej wszelkie formy odstępstw od tradycyjnie przyjętych w Krakowie wzorów tabliczek numeracyjnych? Wydaje się bezsporne, że tego typu rozumowanie byłoby zdecydowanie zbyt daleko posunięte. Jest jednak pożądane, aby z pozoru trywialne oznaczenia adresowe stały się przedmiotem pogłębionej refleksji władz miasta, a za ich pośrednictwem mieszkańców Krakowa. Poza wymiarem informacyjnym tabliczki numeracyjne powinny bowiem stać się narzędziem edukacji społeczno-politycznej mieszkańców Krakowa, utrwalając w ich świadomości przynależność danej lokalizacji do określonej jednostki pomocniczego podziału terytorialnego miasta. W przypadającą w tym roku 30. rocznicę powołania 18 dzielnic samorządowych Krakowa warto pochylić się nad tym zagadnieniem i rozważyć powiązanie problematyki tabliczek adresowych z bardzo jej przecież bliską materią Systemu Identyfikacji Miejskiej (tzw. SIM), którego wdrażanie przez władze miasta jest już mocno zaawansowane³⁸. Warto przecież, aby za kilkadziesiąt lat badacze tej tematyki mogli pochylić się nad oznaczeniami adresowymi współczesnego Krakowa i odnaleźć w nich prawdziwe dziedzictwo prawa administracyjnego naszych czasów – rozwiązania funkcjonalne, estetyczne i odpowiadające obowiązującym w mieście realiom organizacyjnym oraz podziałom terytorialnym.

What follows from this observation? Should one show the “fetishism of address markings” towards them and eliminate all forms of deviations from the traditionally adopted number plaque patterns in Cracow? It seems indisputable that this kind of reasoning would go far too far. However, it is desirable that the seemingly trivial address markings become the subject of in-depth reflection by municipal authorities, and through them by the inhabitants of Cracow. Apart from the informational dimension, numbering plaques should become a tool for social and political education of the inhabitants of Cracow, consolidating in their awareness that a given location belongs to a specific unit of the auxiliary territorial division of the city. On the thirtieth anniversary of the establishment of the eighteen local government districts of Cracow this year, it is worth taking a closer look at this issue and considering linking the issue of address plaques with the very close subject of the Municipal Identification System (SIM), the implementation of which by the city authorities is already well advanced.³⁶ After all, it is worthwhile that, in a few decades, researchers on this subject could look at the address markings of contemporary Cracow and find in them the true heritage of administrative law of our times—functional and aesthetic solutions that correspond to the organizational realities and territorial divisions of the city.

Bibliografia / References

Teksty źródłowe / Source texts

- Obwieszczenie Prezydenta Miasta Krakowa Józefa Friedleina z 21 lipca 1895 o zarządzeniu w sprawie odnowienia tabliczek z numerami porządkowymi domów, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29-665-201.
- Wewnątrzmagistrackie zapotrzebowanie na nowe tablice z roku 1877, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. Kr 7534, nlb.

Opracowania / Secondary sources

- Demel Juliusz, *Kraków na przełomie wieku XIX i XX na tle rozrostu i wcielania przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945)*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. Jan Dąbrowski, Kraków 1957.
- Filipek Józef, *Elementy strukturalne norm prawa administracyjnego*, Warszawa–Kraków 1982.
- Frañčić Mirosław, *Kraków. Kalendarz dziejów od prawiaków do wybuchu I wojny światowej*, Kraków 2000.
- Górny Witold, *Estetyczacyjna rola prawa administracyjnego w kształtowaniu krajobrazu kulturowego – wybrane zagadnienia*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 59.
- Izdebski Hubert, *Jednostki pomocnicze gminy*, „Disputatio” 2012, t. 14.
- Kasprzyk Bogdan, *Krakowskie dzielnice przez wieki*, Kraków 2011.
- Kasprzyk Bogdan (red.), *Poczet zwierzchników dzielnic miasta Krakowa (1396–2018)*, Kraków 2018.
- Litewka Aleksander, *Rozszerzenie granic Krakowa 1941–1948*, „Studia Historyczne” 1984, nr 3 (106).
- Luchter Bogusław, *Jednostki katastralne jako podstawa badań struktury użytkowania ziem w mieście Krakowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, nr 821.
- Malec Jerzy, Malec Dorota, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.
- Małecki Jan Marian, Kurz Andrzej, Wyrozumski Jerzy (red.), *Kronika Krakowa*, Warszawa 1996.
- Motak Maciej, *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Kraków 2012.
- Ochendowski Eugeniusz, *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Toruń 2013.
- Purchla Jacek, *Dzielnice dylematy Krakowa 1791–1991*, [w:] *Kraków – Metropolia*, t. 2, red. Jacek Purchla, Kraków 2017.

- Purchla Jacek, *Powrót do miasta – trudne narodziny samorządu w Krakowie w roku 1990*, [w:] *Kraków – Metropolia. W 25. rocznicę narodzin samorządu terytorialnego w III Rzeczypospolitej*, red. Jacek Purchla, Kraków 2015.
- Rolle Karol, *Kraków, rozszerzanie granic 1909–1915*, Kraków 1931.
- Sady Roman, *Kraków i jego dzielnice 1945–2002*, Kraków 2002.
- Sikorski Rudolf, *Kraków w roku 1900 oraz jego podział administracyjny w ciągu XIX stulecia*, Kraków 1904.
- Swianiewicz Paweł, Krukowska Joanna, Lackowska Marta, Kurniewicz Anna, *Błędne rondo marginalizacji. Jednostki pomocnicze w zarządzaniu dużymi miastami*, Warszawa 2013.
- Tomkowicz Stanisław, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*, Kraków 1926.
- Zajadło Jerzy, *Estetyka – zapomniany piąty członek filozofii prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2016, z. 4.
- Zeidler Kamil, *Estetyka prawa*, Gdańsk–Warszawa 2018.
- Zimmermann Jan, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Nowy System Identyfikacji Miejskiej, https://www.krakow.pl/aktualnosci/215534,29,komunikat,nowy_systemem_informacji_miejskiej.htm.

- ¹ J. Filipek, *Elementy strukturalne norm prawa administracyjnego*, Warszawa–Kraków 1982, s. 67.
- ² B. Kasprzyk (red.), *Poczet zwierzchników dzielnic Miasta Krakowa (1396–2018)*, Kraków 2018, s. 60.
- ³ J.M. Małecki, A. Kurz, J. Wyrozumski (red.), *Kronika Krakowa*, Warszawa 1996, s. 15.
- ⁴ J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014, s. 172.
- ⁵ B. Kasprzyk, op. cit., s. 28.
- ⁶ B. Luchter, *Jednostki katastralne jako podstawa badań struktury użytkowania ziem w mieście Krakowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, nr 821, s. 145–162.
- ⁷ B. Kasprzyk, op. cit., s. 71.
- ⁸ M. Frančić, *Kraków. Kalendarz dziejów od prawieków do wybuchu I wojny światowej*, Kraków 2000, s. 43.
- ⁹ B. Kasprzyk, op. cit., s. 258.
- ¹⁰ J. Zimmermann, op. cit., s. 31.
- ¹¹ B. Kasprzyk, op. cit., s. 35.
- ¹² Ibidem, s. 33.
- ¹³ R. Sikorski, *Kraków w roku 1900 oraz jego podział administracyjny w ciągu XIX stulecia*, Kraków 1904, s. 25–64; J. Demel, *Kraków na przełomie wieku XIX i XX na tle rozrostu i wcielenia przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945)*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. J. Dąbrowski, Kraków 1957, s. 44; R. Sady, *Kraków i jego dzielnice 1945–2002*, Kraków 2002, s. 55.
- ¹⁴ K. Rolle, *Kraków, rozszerzanie granic 1909–1915*, Kraków 1931, s. 62.
- ¹⁵ A. Litewka, *Rozszerzenie granic Krakowa 1941–1948*, „Studia Historyczne” 1984, nr 3 (106), s. 29.
- ¹⁶ M. Motak, *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Kraków 2012, s. 37–42.
- ¹⁷ H. Izdebski, *Jednostki pomocnicze gminy*, „Disputatio” 2012, t. 14, s. 108.
- ¹⁸ J. Purchla, *Powrót do miasta – trudne narodziny samorządu w Krakowie w roku 1990*, [w:] *Kraków – Metropolia. W 25. rocznicę narodzin samorządu terytorialnego w III Rzeczypospolitej*, red. J. Purchla, Kraków 2015, s. 72.
- ¹⁹ B. Kasprzyk, op. cit., s. 60.
- ²⁰ S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*, Kraków 1926, s. 13.
- ²¹ B. Kasprzyk, op. cit., s. 50.
- ²² Ibidem.
- ²³ J. Małec, D. Małec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, s. 112.
- ²⁴ P. Swianiewicz, J. Krukowska, M. Lackowska, A. Kurniewicz, *Błędne rondo marginalizacji. Jednostki pomocnicze w zarządzaniu dużymi miastami*, Warszawa 2013, s. 76.
- ²⁵ Wewnętrzny magistrackie zapotrzebowanie na nowe tablice z 1877; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. Kr 7534, n1b.
- ²⁶ B. Kasprzyk, op. cit., s. 52.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Obwieszczenie Prezydenta Miasta Krakowa Józefa Friedleina z 21 lipca 1895 o zarządzeniu w sprawie odnowienia tabliczek z numerami porządkowymi domów; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29-665-201.
- ²⁹ B. Kasprzyk, op. cit., s. 52.
- ³⁰ Ibidem, s. 60.
- ³¹ J. Purchla, *Dzielnicowe dylematy Krakowa 1791–1991*, [w:] *Kraków – Metropolia*, t. 2, red. J. Purchla, Kraków 2017, s. 67.
- ³² B. Kasprzyk, *Krakowskie dzielnice przez wieki*, Kraków 2011, s. 26–27.
- ³³ J. Zajadło, *Estetyka – zapomniany piąty członek filozofii prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2016, z. 4, s. 18; K. Zeidler, *Estetyka prawa*, Gdańsk–Warszawa 2018, s. 17.
- ³⁴ K. Zeidler, op. cit., s. 75.
- ³⁵ Ibidem, s. 85.
- ³⁶ E. Ochendowski, *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Toruń 2013, s. 161.
- ³⁷ W. Górny, *Estetyczyna rola prawa administracyjnego w kształtowaniu krajobrazu kulturowego – wybrane zagadnienia*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 59, s. 25–34; K. Zeidler, op. cit., s. 129–138.
- ³⁸ Nowy System Identyfikacji Miejskiej, https://www.krakow.pl/aktualnosci/215534,29,komunikat,nowy_systemem_informacji_miejskiej.html (dostęp: 12 VI 2020).

Streszczenie

Oznaczenia adresowe są nierzucającym się w oczy elementem krajobrazu zdecydowanej większości miast świata. W otaczającej nas przestrzeni publicznej odgrywają rolę informacyjną, a nierzadko również estetyczną. Wizualny aspekt oznaczeń adresowych stanowi konsekwencję odnoszących się do nich regulacji administracyjnoprawnych, które bezpośrednio (określając formę lub treść oznaczeń adresowych) lub pośrednio (np. statuując określony podział terytorialny miasta) wpływają na ich wygląd. Oparta na przykładzie Krakowa analiza historycznej ewolucji formy i treści oznaczeń adresowych pozwala na identyfikację powiązań, jakie mają one ze strukturą organizacyjno-prawną miasta oraz z jej rozwojem na przestrzeni dziejów. Wykazane na podstawie odwołań do koncepcji estetyki prawa oraz nietekstualiów w prawie zależności w tym zakresie umożliwiają traktowanie oznaczeń adresowych jako elementów lokalnego dziedzictwa kulturowego, a także desygnatów dziedzictwa prawa administracyjnego *in genere*.

Abstract

Address markings are an unobtrusive element of the landscape of the vast majority of cities in the world. In the public space that surrounds us, they play an informative and often aesthetic role. The visual aspect of address designations is a consequence of the administrative and legal regulations relating to them, which directly (specifying the form or content of the address designations) or indirectly (e.g. by establishing a specific territorial division of the city) affect their appearance. An analysis of the historical evolution of the form and content of address markings, based on the example of Cracow, allows for the identification of the links they have with the organizational and legal structure of the city and its development throughout history. The dependencies in this respect, demonstrated on the basis of references to the concept of legal aesthetics and non-textual law, make it possible to treat address designations as elements of local cultural heritage, as well as designates of administrative law *in genere*.